

СЕКЦІЯ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.01/.09

**ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ
ЄДНОСТІ ДИДАКТИКИ І ДІАЛЕКТИКИ**

Бурлаченко Н.В., аспірант
кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена одній з актуальних теоретико-методологічних проблем педагогічної науки – осмисленню єдності дидактики і діалектики. Як засіб здійснення такої єдності розглядається проблемне навчання і його психолого-педагогічний потенціал. Оскільки сутність проблемного навчання досить докладно висвітлена в психолого-педагогічній літературі, в статті розглядаються лише ті аспекти проблемного навчання, його особливості, які вимагають філософського осмислення. Крім того, пропонується загальна технологія застосування частково-пошукового методу (метод евристичної бесіди) як одного з методів проблемного навчання.

Ключові слова: мета навчання, проблемне навчання, дидактика, діалектика, творче мислення, актуалізація знань, метод евристичної бесіди.

Статья посвящена одной из актуальных теоретико-методологических проблем педагогической науки – осмыслению единства дидактики и диалектики. Как средство осуществления такого единства рассматривается проблемное обучение и его психолого-педагогический потенциал. Поскольку сущность проблемного обучения достаточно подробно освещена в психолого-педагогической литературе, в статье рассматриваются только те аспекты проблемного обучения, его особенности, которые требуют философского осмысления. Кроме того, предлагается общая технология применения частично-поискового метода (метод эвристической беседы) как одного из методов проблемного обучения.

Ключевые слова: цель обучения, проблемное обучение, дидактика, диалектика, творческое мышление, актуализация знаний, метод эвристической беседы.

Burlachenko N.V. PROBLEM-BASED LEARNING AS A MEANS OF REALIZING THE DIDACTIC AND DIALECTIC UNITY

The article is devoted to one of the topical theoretical and methodological problems of pedagogical science – comprehension of the unity of didactics and dialectics. As a means of implementing such unity, problem-based learning and its psychological and pedagogical potential are considered. Dialectics has long proven that any serious problem, any question has always been presented to people in the form of a tense contradiction in the system of knowledge, in the system of historically formed concepts and concepts. For true human thinking, the discovery of a contradiction is a signal of the emergence of a problem, a signal to enable thinking. The effectiveness of different systems of education is achieved due to many characteristics inherent in problem-based learning. Although the authors of these systems do not operate with the concepts of “problem”, “problem-based learning”, they actively use the elements of problem learning, which is why students are developing.

Since the essence of problem education is sufficiently elucidated in psychological and pedagogical literature, the article deals with only those aspects of problem learning, its features, which require philosophical comprehension. In addition, the general technology of partial-search method (method of heuristic conversation) as one of the methods of problem learning is offered.

Key words: aim of learning, problem-based learning, didactics, dialectics, creative thinking, actualization of knowledge, method of heuristic conversation.

Постановка проблеми. Дидактика визначається провідними вітчизняними вченими (І.Я. Лернер, В.В. Краєвський, М.Н. Скоткін) як теорія трансляції соціального досвіду або теорія виховання і розвиваючого навчання. Сама трансляція соціального досвіду або навчання є явищем сфери людської діяльності зі своїми закономірностями й ознаками, пізнавани-

ми дидактикою як теоретичною дисципліною [2, с. 5].

Існують різні визначення поняття «мета», що відрізняються ступенем узагальненості. У найзагальнішому вигляді мета навчання трактується як трансляція накопиченого соціокультурного досвіду старшим поколінням молодшому. Із такого загального формулювання мети навчання виводиться

більш конкретна мета виховання і розвиваючого навчання, яка слугує орієнтиром для всіх інших цілей і зумовлює весь інструментарій дидактики (зміст освіти, його структуру, методи навчання, організаційні форми навчання, форми навчально-пізнавальної діяльності учнів на заняттях, способи контролю успішності навчання, взаємини суб'єктів навчання, зв'язок із мікросередовищем та ін.). І такою метою І.Я. Лернер вважає формування системи цінностей [2, с. 7].

Найважливішим компонентом системи цінностей або культури в цілому, який слугує одним із визначальних векторів навчання і формування особистості, вважається творчість, творче мислення, творча діяльність як цінність. Вчити мислити повинен виш і, перш за все, педагогічний, бо від сформованості культури мислення вчителя залежить те, чи в змозі буде школа вчити мислити, причому мислити творчо.

Постановка завдання. Але чи завжди навчання в школі і виші забезпечує розвиток здатності, потреби і готовності мислити?

Відомо, що існує чимало педагогів, які намагаються не тільки забезпечити засвоєння міцних знань і умінь, а й розвивати мислення, причому творче. Але викладач не завжди в змозі дати психолого-педагогічне, а в цілому теоретико-методологічне обґрунтування застосовуваних методів, прийомів, форм навчання.

Виникає питання: чи можна процес навчання будувати так, щоб засвоєння студентами готових знань одночасно розвивало «розум», творче мислення, розумові здібності?

Виклад основного матеріалу дослідження. Для позитивної відповіді на це питання необхідно усвідомити, що діалектика повинна, як підкреслює Е.В. Ільєнко, стати принциповою методологічною основою дидактики щодо найголовнішого філософського принципу – принципу розвитку думки через протиріччя, а якщо точніше – через виявлення суперечностей у складі вже наявного знання для подальшого їх вирішення [1, с. 34]. Діалектика давно довела, що будь-яка серйозна проблема, будь-яке питання завжди ставало перед людьми у вигляді напруженого протиріччя в системі знання, в системі історично сформованих уявлень і понять. Для справжнього людського мислення виявлення протиріччя є сигналом появи проблеми, сигналом для уміцнення мислення.

У світлі сказаного нам видається, що єдність, зв'язок дидактики і діалектики може забезпечити лише проблемне навчання. Отже, кожному вчителю школи і виклада-

чеві вишу необхідно опанувати і теорію, і практику проблемного навчання.

Неусвідомлення такої необхідності є, на наш погляд, однією з причин професійно-педагогічних труднощів у вирішенні проблеми формування основ творчого мислення учнів і студентів.

Доречно згадати про деякі закономірності навчання, які свідчать, що розумовий розвиток учнів прямо пропорційний засвоєнню обсягу взаємопов'язаних знань, умінь, досвіду творчої діяльності (І.Я. Лернер) і що продуктивність засвоєння залежить від рівня проблемності навчання, від інтенсивності включення учнів у розв'язання посильних і значущих для них навчальних проблем (І.П. Підласий).

Під проблемним навчанням ми розуміємо такий вид (тип) навчання, за якого засвоєння знань і умінь здійснюється через створення і вирішення проблемних ситуацій за змістом навчального матеріалу, що відображають і загострюють суперечності в знаннях, явищах, фактах, а процес засвоєння знань і умінь пов'язаний із розвитком у тих, хто навчається, творчого мислення і формуванням у них емоційно-ціннісного ставлення до світу, в т. ч. до діяльності.

Втілення методів проблемного навчання, їх використання передбачає такі узагальнені етапи:

- створення проблемної ситуації;
- формулювання проблемного питання або проблемного завдання;
- висування гіпотез, припущень (серед них можуть розглядатися відповіді, судження, емоційна реакція учнів на поставлену проблему, питання);
- організація пошуку рішення поставленої загальної проблеми через систему ретельно продуманих питань, що підсилюють пошуковий характер розумової діяльності учнів;
- узагальнення основних ідей, положень.

Як приклад, наведемо узагальнену технологію застосування одного з методів проблемного навчання – частково-пошукового методу (методу евристичної бесіди). Вчителю необхідно ретельно продумати і сформулювати систему питань, прийомів, доводів і т. д., необхідних для включення учнів в активну евристичну бесіду (яка, до речі, не виключає, а навпаки, передбачає елементи репродуктивної бесіди) під час засвоєння нового навчального матеріалу.

Для ефективно організації методу евристичної бесіди вчителю бажано передбачити розумові труднощі учнів, врахувати, які сторони обговорюваної проблеми можуть викликати утруднення в них. Це необхідно для того, щоб більш ефективно

використовувати той чи інший прийом навчання; щоб вихід із проблемної ситуації був знайдений самими учнями; щоб не переривався рух їх думки, розумова робота; щоб евристична бесіда набувала полемічного, дискусійного характеру. Крім того, необхідно спонукати учнів до актуалізації раніше засвоєних знань, тобто їх переносу, трансформації, аналогії, екстраполяції для підтвердження або спростування тієї чи іншої думки учасників бесіди або своєї власної.

У проблемному викладі педагог веде своєрідну розмову – своєрідну в тому сенсі, що він висуває, формулює питання, причому різні за характером, і сам же дає відповіді на них, розмірковуючи, спростовуючи, погоджуючись, порівнюючи різні підходи, висловлюючи своє ставлення, сумнів, припущення. Інакше кажучи, проблемний виклад матеріалу демонструє учням виникнення і способи розв'язання суперечностей, культуру мислення, логіку міркувань, культуру актуалізації раніше вивченого матеріалу, тобто включає учнів у процедуру добування нових знань, спонукає їх своїми прийомами до співпереживання, до сумніву в правильності чи хибності поглядів.

Доречно зазначити, що ефективність різних систем розвиваючого навчання досягається за рахунок багатьох характеристик, властивих проблемному навчанню. Хоча автори цих систем не оперують поняттями «проблема», «проблемне навчання», в них активно використовуються елементи проблемного навчання, завдяки чому і відбувається розвиток учнів.

Системний підхід, який розглядається як один зі способів побудови педагогічного процесу, що забезпечує ефективну взаємодію всіх його складових елементів, представлений у педагогічній літературі досить широко. Під системою розуміється багаторівневе утворення, складний об'єкт, що складається з безлічі елементів, котрі перебувають у відношеннях і зв'язках один із одним та утворюють цілісність (В.Т. Афанасьєв, В.П. Беспалько, І.В. Блауберг та ін.).

Одним із різновидів систем є педагогічна система в цілому і система проблемного навчання зокрема.

За Т.А. Ільїною, педагогічна система – це виділена на основі визначальних ознак впорядкована множина взаємопов'язаних елементів, об'єднаних спільною метою функціонування і єдності управління, яка взаємодіє із середовищем як цілісне явище [1, с. 26].

Педагогічній системі в цілому і системі проблемного навчання зокрема властиві ті ж виділені щодо будь-якої системи аспекти:

- морфологічний, який визначає перелік елементів;
- структурний, що характеризує внутрішню організацію системи і способи взаємодії її елементів;
- функціональний;
- генетичний, який розкриває генезис виникнення системи, її етапів.

Більш того, ці аспекти в змозі ефективно функціонувати на всіх етапах процесу навчання і на всіх етапах процесу засвоєння. Принципового значення набуває проблема використання актуалізації раніше засвоєних знань і умінь, точніше сказати – включення учнів в актуалізацію раніше вивчених, засвоєних знань, систематичне спонукання, стимулювання учнів до актуалізації раніше засвоєних знань і умінь.

Актуалізація, як трактується в педагогічному словнику Г.М. Коджаспірова, – це переклад знань, умінь і почуттів у процесі навчання з прихованого, латентного стану в явне, чинне [3].

Таке визначення, на наш погляд, не повною мірою відображає іманентні характеристики актуалізації. Дуже важливо підкреслити, що актуалізація передбачає діяльність із перетворення вже наявного знання на засіб для придбання нових знань і умінь. Завдяки актуалізації знання в цілому набуває різних рівневих характеристик: зі знання-впізнання (найнижчого рівня) воно перетворюється на знання-відтворення, зі знання-відтворення – на знання-застосування. Іншими словами, знання набуває різних ступенів абстракції.

Висновки з проведеного дослідження.

За допомогою актуалізації засвоєних знань можна забезпечити (певною мірою) усвідомлення учнями того, яким чином наука як діяльність відбивається в змісті освіти. Наприклад, проблемний виклад вчителем матеріалу, покликаний демонструвати рух думки від постановки проблеми до результату, може стати зразком актуалізації засвоєних знань для аргументації, спростування, доказу істинності або хибності тих чи інших суджень, тез, положень і т. д. Звичайно, включення учнів в актуалізацію засвоєних знань передбачає сформованість у вчителя культури складання питань. Останнє означає вміння вчителя структурувати систему питань і доводів, що включає: конвергентні (закриті, інформаційні) питання, які передбачають однозначну відповідь, відтворення однозначної інформації; дивергентні (відкриті) питання, які передбачають висловлювання плюралістичних думок, позицій, підходів, тобто питання, які мають неоднозначне рішення, відповіді; проблемні питання (прийоми створення проблемної

ситуації описані у психолого-педагогічній літературі); риторичні питання; оціночні питання, що вимагають від учнів власної оцінки, висловлення власного ставлення до обговорюваних явищ, подій, фактів.

На відміну від традиційного пояснювально-репродуктивного навчання, в якому, зазвичай (бувають і винятки), спочатку даються знання, способи або алгоритми вирішення завдань, а потім питання, завдання, вправи, приклади, на яких можна тренувати мислення учнів, у проблемному навчанні увімкнення мислення учнів здійснюється до того, як вони отримають всю необхідну інформацію. Інакше кажучи, формування основ творчого мислення й емоційно-ціннісного ставлення до світу є прерогативою

саме проблемного навчання завдяки його психологічним ресурсам.

Уміння виявляти в досліджуваному навчальному матеріалі протиріччя і пред'являти їх учням у формі проблемних ситуацій, проблемних завдань, проблемних питань, вміння загострювати ці протиріччя і проблемні ситуації в процесі втілення методів проблемного навчання є одним зі складних професійно-педагогічних завдань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ильенко Е.В. Дидактика и диалектика. Вестник высшей школы. Alma mater. 2005. № 1.
2. Лернер И.Я. Философия дидактики и дидактика как философия. М.: Изд-во РОУ, 1995.
3. URL: <https://www.psyoffice.ru/slovar-s179.htm>.